

«Magtymguly, seniň adyň...»

Category: Goşgular, Kitapcy, Magtymgulyny öwreniş, Sözler
написано kitapcy | 22 январа, 2025

"Magtymguly, seniň adyň..." «MAGTYMGULY, SENIŇ ADYŇ...»

Bilşimiz ýaly, Magtymguly ençeme şygrylaryny Pyragy lakamy bilen ýazypdyr. Bu ýagdaý çynlakaý üns berip, goşgulara içgin aralaşsaň, şahyryň ömrüniň haýsy ýyllarynda nähiliräk garaýyşlarda bolandygyny, şeýle hem şol döwürdäki özgerişleri takmynan seljermek boljak. Onsoňam beýik şahyr baradaky şu çaka çenli ýazylan edebi-ylmy işlerde onuň Pyragy lakamy bilen haçan goşgy döredip başlandygy we anyk haýsy sebäbe görş bu lakamy alandygy hakda söhbet açylman gelýär.

Öňi bilen, Pyragy lakamynyň «pyrak» (aýrallyk) ýada «paryg

bolmak» (tamam etmek, gyra çekilmek) sözleriniň haýsy birinden gelip çykandygy hakda durup geçeliň. Sebäbi bu meselede hem heniz edebiýatçy alymlarymyzyň pikirleri dürlüçe bolmagynda galýar. Käbir alymlarymyz Magtymgulynyň Pyragy lakamynyň «paryg bolmak» sözündenligini nygtaýarlar. Goý, şeýledir diýip pikir edip göreliň. Emma şunda «paryg bolmaga» hem nämedir bir zatlarlar sebäp bolan bolmaly ahyryn diýen logiki sowal ýüze çykýar we bizi «pyrak» sözüne gaýdyp gelmeli edýär. Şahyryň wagtlaýyn ruhdan düşmeler zerarly, özüni dünýewi arzuw-maksatlardan gyra çekmegine, «paryg bolmagyna» sebäp bolan ýagdaýlar aýdyňdyr. Ol ýagdaýlar – şahyryň ençeme agyr aýrallyga yzly-yzyna duçar bolmagydyr.

Magtymguly, adyň döndi Pyraga,
Paryg bolup, çek özüňni gyraga. –

– setirlerine salgylansak, bu çaklamamyz aýdyň bolýar. Şeýle hem.

«Aýra düşüp käbeden, goýdum Pyragy adyma» – setiri bolsa muny tassyklaýar.

Bu makalada esasy gozgamak isleýän meselämiz şahyryň haýsy döwürlerinde we haýay anyk fakt zerarly ilkinji sygrynda ulanyp başlandygy baradaky çaklamamyzy orta atmakdan ybatatdyr. Sebäbi şahyr Pyragy lakamyny dürli elegiýa sygyrlarynda ulanypdyr. Şeýlelikde, onuň bu lakamy ilkinji gezek haýsy aýrallyk zerarly ulanyp başlandygyny seljermek kynalýar.

Şu maksat bilen şahyryň saýlanan goşgularynyň köpçüligine has giň ýaýran neşirine (1976 ý) Pyragy ady bilen ýazylan kyrk alty çemesi goşga duşmak bolýar. «Kerem islärin», «Ýar bizim sary», «Kaýda sen», «Ilden uýalmak», «Gan çykar» we beýlekiler...

• Biziň sowalymyza, belki, şu goşgularyň birinden jogap tapylar?

Mysal üçin, «Bolsun, Pyragy» goşgusyndan çen tutsaň, şahyr Pyragy lakamy bilen iň bolmanda elli ýaşyň ahyrlarynda ýazyp başlapdyr diýmek bolar. Goşguda:

Ömrümi goja eýlediň,
Gitdi ýigitligiň çagy –

diýen setirler bar. Iň soňunda bolsa:

«Magtymguly seniňa adyň,
Bolsun indi goý Pyragy»

diýipdir. Emma «Kaýda sen?» goşgusynda:

Aýra düşüp Käbeden,
goýdum Pyragy adyma,
Il-ulus hanadanym, düşdi
peder bu gün ýadyma,
Ger ki garaçy bu gün,
gol urdy göwher zadymy,
Walydym, Mekge-Medinäm,
mähribanym kaýda sen –

diýen soňky bendine üns bersek, başky gelnen netije barada täzeden oýlanmaly edýär. Bu goşguda kakasy Döwletmämmediň, ejesi Orazgülüň aradan çykmagy ýada salynýar. Şeýlelikde, şahyr 1733-nji ýylda doglupdyr diýen senäni esas edip alsak ee Azady 1760-nky ýylda aradan çykan bolsa, Magtymguly Pyragy lakamy bilen takmynan, 27-28 ýaşlarynda ýazyp başlamaly. Belki-de, şahyryň doglan senesimi 5-6 ýyl aňry çekmeli bolar?! Şahyryň «Bu dünýä» goşgusynda:

Magtymguly, adyň döndi Pyraga,
Paryg bolup, çek özüňni gyraga –

diýen setirlerindrn Pyragy lakamynyň onuň döredijiliginr eýýäm ymykly girendigini aňmak bolýar. Bu goşgy başdan-aýaga dünýä hakda anyk pikir ýöretmelerden ybarat. Dürli kitaplardan okap, çuň bilim alan Magtymguly şol düşüňjelerini terligi bilen sygra geçiripdir.

Şahyryň «Kerem islärin» goşgusyndan çen tutsaň, onuň Pyragy lakamyny ýokardaky çaklamalarymyzdan has ir ulanypdyr diýmek boljak. Ýagny bu goşgy hem Pyragy lakamy bilen ýazylypdyr we

tutuşlygyna öz maşgala durmuşyna, ykbalyna bagyşlanypdyr:

Ýigrimi ýaş ötdi menden,
Hezil etmedim dünýä senden...

Elbetde, bu ddkl ýigrimi ýaşda ýazylan pikir däl-de onuň has kämil ýyllarynda ýazylyp, ömrüniň ýigrimi ýaş pursatlaryny ýatlamakdan ybaratdyr. Şu goşgynyň ahyrky bendinde hem onuň ýeňňesi Akgyz bilen durmuş gurandygy aňlanylýar. Magtymgulynyň 25 ýaşyndaka, 33 ýaşly Akgyza dakylandygyny bize anyk rowaýatlara salgylanýan ylmy işlerden mälimdir. Rowaýata görä, her näçe agyr görseler-de, olar nikalaşypdyrlar. Meger, Magtymguly:

«Namysly goç ýigit alsa ýeňňäni,
Her günde agasy ölen ýalydyr» –

diýen setirlerini bu agyr dessuryň garşysyna çykyp bilmänligi üçin däl-de, eýsem diňe alaçsyzlyk zerarly, bagyr awusyna ýazan bolsa gerek.

Ylmy materiallardan, rowaýatlardan (bular bir-birlerine esasan laýyk gelýärler) ugur alsak, beýik şahyryň ömründäki iň gynançly wakalar yzly-yzyna bolup geçýär. Meňliden aýrylmagy, agalarynyň dereksiz ýitmegi, Akgyza dakylmagy, soň ata-eneden, çagalary Ybraýym we Sarydan (Mollabäbek) aýrylmagy şahyra çekip-çydardan juda agyr wakalardyr. Munuň özi şahyryň Pyragt lakamynyň «Pyrak» sözündendigini doly tassyklaýar. Magtymgulynyň Akgyza dakylmagy baradaky rowaýata dolanyp geleliň. Zelili şahyryň oglunyň gelni Hally ejäniň maglumatlarynda şeýle sözler bar:

«Magtymguly on sekiz ýaşa baranda, obadaşlary, özüniň ýakyn daýzasynyň gyzy Meňlä aşyk bolýar».

Diýmek, Magtymguly, takmynan 1751-nji ýylda Meňli bilen halaşýar. «Emma söýgi ykbaly şowsuz tamanlanyp, Meňlini Şyhym harpyk diýen gurply we ýaşy uly adama durmuşa çykarýarlar. Soň şahyryň durmuşynda has agyr ýagdaý ýüze çykýar. Ol Idris baba medresesinde (Halaçda) okap ýörkä Etrege görme-görşe gelýär.

Şonda Buzlypolat serdar Akgyzy başga ýere berip goýbermegiň gelşiksizdigini duýduryp, ýaşulularyň tekliptalabyny aýdýar. Magtymguly Buzlypoladyň näme aýtjak bolýanyna düşünip, ýer dyrmap, derläp oturýar».

(«Magtymguly hakynda halk rowaýatlary», Aşgabat-1956 ý, 22-sah.)

Ýagny Magtymguly bu teklibe garşy çykyp bilmän, alaçsyz ylalaşýar. Soň Akgyza hem Azadynyň şu teklibi aýdylanda ol: «Balam-köşegim diýip oturan hormatly adamlaryň göwnüni ýykyp bilmerin. Menrazy...» diýipdir. Şeýlelikde, 25 ýaşly Magtymguly bilen 33 ýaşly ýeňňesiniň başyny çatypdyrlar. (Bu barada hem heniz edebiýatçy alymlar dürli pikirlerde durýarlar).

Ýokarda mysal getiren goşgularymyza dolanyp geleliň. «Kerem islärin» goşgusy «Kaýda sen?» goşgusyndan öň döredilen ýaly bolup dur. Emma dakylma zerarly Magtymguly üçin hem, Akgyz üçin hem mazasyz durmuş dowam edip, Azadynyň aradan çykmagy-damunuň üstesine bolup, Magtymguly şundan soň «Kerem islärin» goşgusyny ýazan bolsa gerek.

Şahyr:

Garradykça goldan gitdi ynsabym?

Eýa dostlar, ellä ýetişdi salym –

diýen setirleri bilen başlanan «Ýetişdi salym» şygrynda hem Pyragy lakamyny ulanypdyr. Şeýle hem Pyragy ady bilen ýazan «Bendi boldum» şygrynda:

Magtymguly, ismiň seniň bolsun gerekdir Pyragy –

diýip ýazypdyr.

Şu we mysal getirilmedik beýleki şygryrlaryndan görnüşi ýaly, şahyr Pyragy lakamy bilen takmynan 27-28 ýaşlarynda ýazyp başlan bolsa gerek. Şeýle hem şahyr Meňlini has soňraky – elli ýaşlaryndaky döreden şygryrlarynda häli-şindi ýatlaýar.

• Makaladaky iň ilkinji «Bolsun Pyragy» atly şygrymyza dolanyp geleliň

Takmynan elli ýaşıň ahyrynda ýazylan bu goşguda hem «Magtymguly, seniň adyň, Bolsun indi goý, Pyragy» diýen setirler bar ahyry. Ýagny Magtymguly elli ýaşlarynda Pyragy lakamyny ulanyp başlapdyr diýmelimi? Ýok, biziň pikirimizçe, bu setirler diňe Pyragy lakamynyň indi hemişelik ornaşandygyny ýene bir gezek nygtaýar.

Magtymgulyň Pyragy ady bilen ýazan şygrylaryny ylmy taýdan içgin seljermegiň köp zatlary aýdyňlaşdyrmaga kömek etjekdigi şübhesizdir. Bu, elbetde, öňi bilen bu ugurdan ýörite işleýän, oýlanmaga, deňeşdirmäge doly mümkinçilikleri bolan alymlarymyzyň wezipesidir. Biz bolsa diňe ýüzügra öz okyjy pikirimizi orta atmak isledik.

Annagylyç ESENOW. Magtymgulyňy öwreniş